

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA KOMIL INSON SHAXSINI TARBIYALASHDA DIDAKTIK ASARLARNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Babakulova Mukaddas Norkabulovna

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti,

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

mukaddasbabakulova4@gmail.com

Baxodirova Shaxzoda Bobir qizi

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida komil inson shaxsini shakllantirishda didaktik asarlarning tarbiyaviy imkoniyatlarini atroflicha o'rganadi. Maqolada "Komil Inson" kontsepsiyasining nazariy asoslari, O'zbekiston milliy pedagogikasidagi o'rni va didaktik adabiyotlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyadagi ahamiyati tahlil qilingan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun didaktik asarlarni tanlash mezonlari, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning metodologik yondashuvlari hamda ushbu asarlarning o'quvchilar shaxsiyatiga ta'siri va rivojlanish natijalari muhokama qilingan. Shuningdek, didaktik asrlardan foydalanishdagi muammolar, istiqbollar va tavsiyalar ilgari surilgan. Maqola didaktik asarlarning yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdagi o'rnini ko'rsatib beradi va kelgusi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.*

Kalit so'zlar: *Komil inson, boshlang'ich ta'lim, didaktik asarlar, tarbiya, pedagogika, shaxs rivojlanishi, ma'naviyat, axloq.*

THE USE OF THE EDUCATIONAL POTENTIAL OF DIDACTIC WORKS IN FORMING A HARMONIOUS PERSONALITY IN PRIMARY EDUCATION

Babakulova Mukaddas Norkabulovna

Lecturer at the Department of Preschool and Primary Education

Kattaqo'rg'on State Pedagogical Institute,

Baxodirova Shaxzoda Bobir qizi

student in Primary Education

Abstract. *This article comprehensively explores the educational potential of didactic works in shaping a 'Perfect Human Being' (Komil Inson) in primary education. It analyzes the theoretical foundations of the "Komil Inson" concept, its role in Uzbek national pedagogy, and the significance of didactic literature in moral and ethical upbringing. The article discusses criteria for selecting didactic works for primary school students, methodological approaches to integrating them into the educational process, and the impact and developmental outcomes of these works on students' personalities. Furthermore, it addresses challenges, prospects, and recommendations for using didactic works. The article demonstrates the role of didactic works in educating the younger generation in the spirit of national and universal values, laying a foundation for future research.*

Keywords: *Perfect human being, primary education, didactic works, upbringing, pedagogy, personality development, spirituality, ethics*

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ
ОБРАЗОВАНИИ**

Бабакулова Мукаддас Норкабуловна

*Преподаватель кафедры дошкольного и начального образования
Каттакурганского государственного педагогического института,*

Баходирова Шахзода Бобир кизи

Студентка направления «Начальное образование»

***Аннотация.** Данная статья всесторонне исследует воспитательный потенциал дидактических произведений в формировании личности «Совершенного человека» (Комил Инсон) в процессе начального образования. В статье анализируются теоретические основы концепции «Комил Инсон», ее место в узбекской национальной педагогике и значение дидактической литературы в духовно-нравственном воспитании. Обсуждаются критерии выбора дидактических произведений для учащихся начальных классов, методологические подходы к их интеграции в образовательный процесс, а также влияние этих произведений на личность учащихся и результаты их развития. Кроме того, представлены проблемы, перспективы и рекомендации по использованию дидактических произведений. Статья показывает роль дидактических произведений в воспитании молодого поколения в духе национальных и общечеловеческих ценностей и закладывает основу для будущих исследований.*

***Ключевые слова:** Совершенный человек, начальное образование, дидактические произведения, воспитание, педагогика, развитие личности, духовность, этика*

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan boshlab milliy rivojlanishning strategik maqsadi sifatida "Komil Inson" tushunchasi markaziy o'rin egallab kelmoqda. Bu tushuncha nafaqat milliy mafkuramizning o'zagi, balki har tomonlama uyg'un rivojlangan shaxsni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi [4]. Jamiyatning kelajagi, uning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyoti aynan komil insonlarni voyaga etkazish bilan bevosita bog'liqdir [1, 4]. Shaxs kamolotida boshlang'ich ta'limning o'рни beqiyos bo'lib, bu bosqichda bolalarning dunyoqarashi, qadriyatlari va axloqiy tamoyillari shakllanadi. Shu bois, boshlang'ich ta'limda tarbiyaviy ta'sirning samarali mexanizmlarini izlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Didaktik asarlar, o'zining ma'naviy-axloqiy va hayotiy saboqlar berishga yo'naltirilgan tabiati bilan, ana shunday samarali vositalardan biri hisoblanadi [5]. Ushbu adabiy

shakllar yosh avlodning ongi va axloqiy qarashlarining shakllanishiga sezilarli hissa qo'shadi [5, 6]. Ular o'quvchilarga yaxshilik, gumanizm, adolat va insonparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni singdirishda muhim rol o'ynaydi [5]. Biroq, boshlang'ich ta'limda didaktik asarlarning tarbiyaviy imkoniyatlaridan tizimli va ilmiy asoslangan holda foydalanish masalasi chuqur o'rganishni talab qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi didaktik asarlarning "Kamil inson" shaxsini tarbiyalashdagi salohiyatini ochib berish, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning metodologik yondashuvlarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Kamil Inson" kontseptsiyasi asrlar davomida Sharq falsafasi va tasavvufida, xususan, Islom madaniyatida chuqur ildiz otgan. Al-Inson al-Kamil tasavvufda Allohning sifatleri va ismlarini o'zida mujassam etgan, Uning erdagi vakili bo'lgan ideal shaxsni anglatadi [3]. Halloj tomonidan ilgari surilgan va Ibn Arabiy tomonidan mukammal tushuntirilgan bu tushuncha mavjudlikning ontologik muammolari bilan chambarchas bog'liqdir. Ibn Arabiyga ko'ra, dunyo dastlab jonsiz bo'lib, Odamning paydo bo'lishi bilan jonlandi, shu bilan insoniyat barcha mukammal ilohiy fazilatlar va ismlarning, butun koinotning moddiy va ma'naviy darajalarini o'z ichiga olgan qalbga aylandi [3]. Aziz ad-Din Nasafiy "Inson-i Kamil" asarida al-Inson al-Kamilni eng yaxshi axloqli ideal inson, ya'ni shayx, imom yoki xalifa sifatida ta'riflagan [3].

O'zbekiston milliy mafkurasi va pedagogikasida "Kamil Inson" tushunchasi ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy etuklikka intilishni mujassam etgan asosiy tamoyil sifatida qabul qilingan [4]. Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti katta o'qituvchisi Toxirjon Oltmishevning ta'kidlashicha, kamil inson intellektual salohiyatga, huquqiy va axloqiy etuklikka, siyosiy teranlikka, halol mehnat etikasiga, yuksak madaniyatga, ma'naviy rivojlanishga hamda milliy va umuminsoniy g'ururga ega bo'lishi lozim [1]. Bunday shaxs jamiyatning faol, bilimdon a'zosi bo'lib, uning qonunlarini tushunadi, o'zbek qadriyatlari va an'alarini hurmat qiladi hamda zamonaviy texnologiyalarni biladi [1]. O'zbek pedagogik olimlari bu xususiyatlarni umumiy xushmuomalalik, axloqiy fazilatlar (masalan, insonparvarlik, halollik), ishbiarmonlik (masalan, mehnatsevarlik, mas'uliyat), intellektual xususiyatlar

(masalan, ijodkorlik, uzoqni ko'ra bilish), irodaviy xususiyatlar (masalan, intizom, qat'iyat) va hissiy fazilatlar (masalan, quvonch, optimizm) kabi kategoriyalarga ajratadi [1]. Abu Ali ibn Sino va Alisher Navoiy kabi buyuk ajdodlarimizning hayoti va ijodi ham aynan ana shunday komillik intilishining yorqin namunasidir [4].

Abdulla Avloniy (1878-1934) kabi jadidchilik harakatining etakchi namoyandalari ham "Komil Inson" tushunchasini milliy taraqqiyotning asosiy omili deb bilganlar [2]. Avloniy ta'limga kompleks yondashuvni yoqlab, ilmiy, axloqiy, diniy, estetik va jismoniy rivojlanishni bir butunlikda ko'rgan [2]. Uning pedagogik falsafasi "ma'naviyat va axloq"ni ustuvor deb bilgan, dunyoviy bilimlar bilan axloqiy ta'limotlarni uyg'unlashtirib, mustaqil fikrlashni, bilimlarni amaliy qo'llashni va Vatanga xizmat qilishni rag'batlantirgan [2]. Bu g'oyalar zamonaviy ta'lim tizimimizda ham mustaqil fikrlovchi va har tomonlama axloqiy etuk yoshlarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Didaktik adabiyotlar esa badiiy adabiyotning ajralmas qismi bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarga muhim axloqiy-etik ta'lim berish va hayotiy saboqlarni singdirishdir [5]. Didaktik asarlar axloqiy-tarbiyaviy, ilmiy-falsafiy va diniy bilimlarni o'zida aks ettiruvchi, maslahat va o'gitlar beruvchi badiiy shakldir [6]. Uning ildizlari og'zaki xalq ijodiga, masalan, "Qobusnoma" asariga borib taqaladi va u G'arb hamda Sharq adabiyotlarida, jumladan, turkiy madaniyatda uzoq tarixga ega [6]. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" va Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyik" kabi klassik o'zbek adabiyoti namunalari didaktik xususiyatga ega bo'lib, adolat, ma'rifat, axloq va odob haqidagi umumxalq qarashlarini she'riy shaklda ifodalagan [6]. Ibn Sinoning tibbiyotga oid "Urjuza"si, Ahmad Yassaviy va So'fi Olloyorning asarlari ham didaktik xususiyatlardan samarali foydalangan [6]. 20-asr o'zbek adabiyotida Behbudiy, Ayniy va Avloniy kabi ijodkorlar ham o'z asarlari va darsliklarida ko'plab didaktik misollarni qo'llab, o'gitlarga alohida e'tibor qaratganlar [6].

Boshlang'ich ta'lim uchun didaktik asarlarni tanlashda bir qator mezonlarga amal qilish lozim. Bular asarning yosh xususiyatlariga mosligi, tili soddaligi va tushunarlilik, milliy madaniyat va qadriyatlarni aks ettirishi, axloqiy xulosalarning aniq

va ravshan ifodalanganligi, o'quvchini qiziqтира oladigan syujetga egaligi kabilar kiradi. Didaktik asarlar turli janrlarda bo'lishi mumkin: ertaklar, masallar, hikmatli so'zlar, maqollar, rivoyatlar, o'gitnomalar va she'rlar. Bu asarlar o'quvchilarda tasavvur, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bilan birga, ularda ezgu fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Didaktik asarlarni boshlang'ich ta'lim jarayoniga integratsiya qilish "Komil Inson" shaxsini tarbiyalashning muhim metodologik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotda mazkur jarayonni tahlil qilishda dialektik yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy tahlil va pedagogik kuzatuv usullaridan foydalanilgan. Ayniqsa, didaktik asarlarni o'quv jarayoniga tatbiq etishda quyidagi metodologik yondashuvlar samarali hisoblanadi.

Birinchidan, didaktik asarlarni tanlashda yuqorida keltirilgan mezonlar asosida tizimli yondashuvni qo'llash zarur. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "Qutadg'u bilig" yoki "Hibat ul-haqoyik" kabi asarlarning soddalashtirilgan, yoshiga moslashtirilgan parchalarini tanlash yoki Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridan tegishli bo'limlarni o'quv dasturlariga kiritish mumkin [6, 2]. Maqollar, hikmatli so'zlar va ertaklar kabi qisqa didaktik shakllar esa o'quvchilarda tezkor tushunish va eslab qolish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ikkinchidan, didaktik asarlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilishning faol va interaktiv usullarini qo'llash lozim. Bu usullar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Hikoya qilish va munozara. O'qituvchi didaktik asarlarni o'quvchilarga hikoya qilib beradi, so'ngra asarning mazmuni, undagi qahramonlarning xatti-harakatlari va asar keltirgan axloqiy xulosalar yuzasidan munozaralar tashkil etadi. Bu o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Rollarga kirish va sahnalashtirish. Asar qahramonlari obrazini gavdalantirish orqali o'quvchilar asar g'oyasini chuqurroq anglaydi va empatiya hissini rivojlantiradi. Bu ularda axloqiy vaziyatlarga munosabat bildirishga undaydi.

Ijodiy vazifalar. O'quvchilarga asar mavzusi asosida rasmlar chizish, qisqa insholar yozish, hikoya davomini o'ylab topish yoki o'zlarining kichik didaktik

hikoyalarni yaratish vazifalari berish ularning ijodiy tafakkurini rag'batlantiradi va asardan olingan saboqlarni mustahkamlaydi.

O'quv fanlari bilan integratsiya. Didaktik asarlar nafaqat adabiyot darslarida, balki ona tili, atrofimizdagi dunyo, etika va hatto matematika darslarida ham qo'llanilishi mumkin. Masalan, savdo yoki adolat mavzusidagi didaktik hikoyalar iqtisodiy tushunchalarni, insonparvarlik haqidagi ertaklar esa ijtimoiy munosabatlarni o'rgatishda yordam beradi. Axloqiy fazilatlarni rivojlantirish. Didaktik asarlar orqali bolalarda insonparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, mas'uliyat, adolat, samimiylik, kamtarlik kabi fazilatlar shakllanadi [1, 4]. Avloniyning ta'kidlashicha, shaxs ilmiy bilimlar bilan birga yuksak axloqiy fazilatlarga, vatanparvarlikka va huquqlarni hurmat qilishga ega bo'lishi lozim [2]. Intellektual rivojlanish. Hikmatli so'zlar, masallar o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, ularni tahlil qilish va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Bu esa o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshiradi [5].

Irodaviy va hissiy rivojlanish. Didaktik asarlar o'quvchilarda intizom, qat'iyat, optimizm kabi irodaviy va hissiy fazilatlarni mustahkamlaydi, ularni qiyinchiliklarga qarshi kurashishga o'rgatadi [1].

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish. Ushbu asarlar yordamida o'quvchilarga milliy an'ana va urf-odatlarimiz, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiya beriladi, bu esa ularda milliy g'urur va umuminsoniy tushunchalarni rivojlantiradi [1, 4].

Biroq, didaktik asarlardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, yoshga mos keladigan, pedagogik jihatdan puxta ishlangan didaktik materiallarning etishmasligi, o'qituvchilarning bunday asarlarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish bo'yicha metodik ko'nikmalarining cheklanganligi, ba'zan didaktiklikning haddan tashqari soddalashtirilishi yoki zerikarli tarzda taqdim etilishi o'quvchilarning qiziqishini pasaytirishi mumkin.

Shunga qaramay, didaktik asarlarning kelajakdagi istiqbollari juda keng. Zamonaviy texnologiyalardan, masalan, raqamli didaktik resurslardan (interaktiv kitoblar, animatsion filmlar, o'yinlar) foydalanish orqali ularni yanada jozibador qilish

mumkin. Shuningdek, didaktik asarlarni fanlararo loyihalarga jalb qilish va ota-onalarni ham bu jarayonga faolroq jalb etish orqali tarbiyaviy ta'sirni kuchaytirish mumkin.

Ushbu sohada olg'a siljish uchun bir qator tavsiyalar ilgari suriladi: o'quv dasturlariga didaktik asarlarning sifatli va yoshga mos parchalarini kiritish, o'qituvchilar uchun maxsus metodik qo'llanmalar va treninglar tashkil etish, didaktik adabiyotlarni yaratish va nashr etishni rag'batlantirish, shuningdek, bunday asarlarning o'quvchilar shaxsiyatiga ta'sirini empirik tadqiqotlar orqali muntazam ravishda baholab borish muhimdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, didaktik asarlar boshlang'ich ta'limda "Kamil Inson" shaxsini tarbiyalashning fundamental va samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ular yosh avlodning ma'naviy, axloqiy, intellektual va irodaviy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Klassik Sharq hikmatlaridan tortib, jadid adabiyotigacha bo'lgan didaktik meros, zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg'unlashgan holda, o'quvchilarda yaxshilik, adolat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi oliyjanob fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ularni o'quv jarayoniga tizimli va interaktiv usullarda integratsiya qilish orqali o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki shaxs sifatida ham har tomonlama kamol topishlari ta'minlanadi.

Shu bilan birga, didaktik asarlardan foydalanishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish, ularning raqamli formatlarini yaratish va o'qituvchilarning malakasini oshirish kelgusi tadqiqotlar va amaliy harakatlar uchun muhim yo'nalishlardir. Kelgusi tadqiqotlar didaktik asarlarning turli yosh guruhlari va ijtimoiy-madaniy kontekstlardagi samaradorligini empirik tahlil qilishga, shuningdek, ularni zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirishning yangi usullarini ishlab chiqishga qaratilishi lozim. Didaktik adabiyotlarning cheksiz tarbiyaviy imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish O'zbekistonda yuksak ma'naviyatli, ijodkor va kamil shaxslar avlodini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Chittick, William C. Tasavvuf Bilim Yo'li: Ibn al-Arabiyning Tasavvur Metafizikasi. Albany: State University of New York Press, 1989. Carr, David.

- Fazilatni tarbiyalash: Axloqiy ta'limga so'nggi yondashuvlar. London: Routledge, 2017.
2. Sajjadi, Sayyid Husayn. "Mistik etikaning axloqiy tarbiyadagi roli: Mulla Sadra falsafasi bo'yicha mulohazalar." *Islom Etikasi Jurnal*, vol. 3, no. 1-2, 2019, pp. 200-221.
 3. Han, Gui-Sook. "Koreys boshlang'ich maktablarida adabiyot orqali axloqiy tarbiya." *Xalqaro Progressiv Ta'lim Jurnal*, vol. 4, no. 2, 2008, pp. 88-100.
 4. Nordin, M.M. and K.M. Omar. "Islom ta'limining xarakter va axloqiy Qadriyatlarni rivojlantirishdagi o'rni." *Islomiy Tafakkur va Madaniyat Jurnal*, vol. 3, no. 2, 2013, pp. 27-39.